

نقش والدین در تربیت فرزند در سیره پیامبر ﷺ

معصومه قنبری *

چکیده

کودک به مانند نهال نوری است هر نهالی برای آنکه رشد کند به زمین خاصی و مقدار معینی نور و آب و سایه و آفتاب نیازمند است. هر کودکی نیز تحت شرایط و اوضاع مناسب و با ویژگی‌های خاصی رشد می‌کند هر جامعه‌ای به افرادی نیاز دارد که با آن‌ها بتواند خود را رشد دهد و یا بازسازی کند. در واقع افراد یک جامعه نقش بسزایی در سعادت آن جامعه خواهند داشت. با توجه به اینکه در دین اسلام انسان بالقوه می‌تواند به کمال برسد از آنجایی که انسان موجودی دو بعدی است و هنگام تولد بعد مجردش همچون لوحی سفید می‌باشد و به واسطه تربیت پدر و مادر وجود مجردش شکل می‌گیرد لذا لازم است والدین کودک اصول تربیتی لازم برای پرورش یک انسان را بدانند و اعمال کنند مهم‌ترین اصول تربیت کودک در سیره و گفتار پیامبر اکرم ﷺ: ارتباط سالم در تربیت که باعث صمیمیت بین فرزند و والدین و اعتماد فرزندان به والدین می‌شود و توجه به روحیات کودکان که باعث تربیت صحیح آن‌ها می‌شود و رعایت عدالت بین فرزندان و عدم خشونت با آن‌ها از اصولی هست که پیامبر اسلام ﷺ روی آن‌ها تأکید دارد.

کلید واژه ها

پیامبر اسلام ﷺ، فرزند، تربیت، عدالت، رابطه سالم، تربیت جنسی.

* دانش‌پژوه دکترای کلام اسلامی جامعه المصطفیٰ ﷺ العالمیه؛ abiasemani@gmail.com

مقدمه

کودک به مانند نهال نوری است هر نهالی برای آنکه رشد کند به زمین خاصی و مقدار معینی نور و آب و سایه و آفتاب نیازمند است. هر کودکی نیز تحت شرایط و اوضاع مناسب و با ویژگی‌های خاصی رشد می‌کند هر گاه این زمینه‌ها فراهم گردد وی همچون نهالی پس از روئیدن به مرحله شکوفایی می‌رسد مساعدترین محیطی که باید چنین زمینه‌هایی را برای کوهان فراهم آورد (کانون مقدس خانواده) است. متأسفانه برخی از والدین مسئولیت خود را در تأمین نیازمندی‌های مادی فرزندان خلاصه کرده و تصور می‌کنند مسئولیت آنان منحصر به تأمین نیازمندی‌های جسمی فرزندشان است و دیگر وظیفه‌ای ندارند، در صورتی که هر والدینی، خصوصاً مادران موظف‌اند در مورد اساسی‌ترین مسئله زندگی یعنی موضوع (تربیت فرزند) بکوشند و پر واضح است که هرگاه بتوانیم فرزندان امروز را صالح بار آوریم ثمره آن پیدایش جامعه‌ای صالح خواهد بود که همه افراد آن با همدلی، وفاق، مهر و محبت، نوع دوستی و دیگر صفات عالی انسانی در کنار هم زندگی خواهند کرد رسیدن به چنان زندگی مطلوب همه انسان‌ها و مطابق با فطرت واقعی تمام بشر است.

ضرورت

هر جامعه‌ای به افرادی نیاز دارد که با آن‌ها بتواند خود را رشد دهد و یا بازسازی کند. در واقع افراد یک جامعه نقش بسزایی در سعادت آن جامعه خواهند داشت. با توجه به اینکه در دین اسلام انسان بالقوه می‌تواند به کمال برسد، حال اگر در یک جامعه اسلامی احساس شود که افراد آن جامعه از این توانایی خود بهره‌ای کافی را نمی‌برند یا اینکه می‌توانند پیشرفت بیشتری داشته باشند اما متأسفانه تلاشی در این زمینه انجام نمی‌دهند، هر وجدان بیداری به تکاپو می‌افتد که جامعه خویش را نسبت به مشکلی که دارد آگاه کند و در صورت توان وضعیت جامعه را بهبود بخشد. بهترین راه حل برای رفع و دفع مشکل این جامعه تربیت صحیح فرزندان آن جامعه است. چراکه همین فرزندان در طول زندگی خود نقش‌های فراوانی در صعود یا سقوط یک ملت ایفاء خواهند کرد. لذا لازم است به موضوع تربیت و دینی بودن آن پرداخته شود تا هم برای نویسنده و هم برای دیگران باعث افزایش معرفت گردد.

سوال: چه توصیه‌هایی از پیامبر اسلام ﷺ برای تربیت فرزند وجود دارد؟ و سیره ایشان چه، چه بوده است؟

پیشینه

از آنجایی که انسان موجودی دو بُعدی است و هنگام تولد بعد مجردش همچون لوحی سفید می‌باشد و به واسطه تربیت پدر و مادر وجود مجردش شکل می‌گیرد لذا لازم است والدین کودک اصول تربیتی لازم برای پرورش یک انسان را بدانند و اعمال کنند. بنابراین تربیت به صورت عمومی و تربیت به صورت خاص از جمله مباحث مهمی است که باید بیش از پیش به آن پرداخته شود در این راستا تحقیقات و پژوهش‌های زیادی صورت گرفته که به نمونه‌هایی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. کتاب فرزند صالح تألیف ستارپور ابراهیم که بیشتر به شیوه‌ها و راهکارهای تربیتی پرداخته است.

۲. مقاله آقایان حسن ملکی، عباس علی شاملی و مهدی شکراللهی با عنوان تربیت عبادی کودکان که بیشتر به مباحث عبادی و ضرورت آن‌ها برای کودک و روش‌های آشنایی کودک پرداخته است

۳. مقاله آقای علی اکبر زهره کاشانی با عنوان اصول تربیت دینی از منظر آیات و روایت می‌باشد که بیشتر به اصول تربیتی و تعلیم و تربیت دینی پرداخته است.

تربیت

تربیت، اساسی‌ترین و ضروری‌ترین و ابتدایی‌ترین نیاز بشر است.

تربیت به معنی (پرورتن، پروراندن، آداب و اخلاق را به کسی آموختن) و نیز به معنی (پرورش بدن به وسیله انواع ورزش) است تربیت به معنای عام پروراندن هر چیزی است به گونه‌ای که شایسته آن است

تربیت دینی کودکان امری ضروری و لازم است و این ضرورت حداقل دو دید فردی و اجتماعی قابل رسیدگی است. از لحاظ فردی باید بگوییم که مذهب پایه و مایه همه جوانب و ابعاد زندگی فرد و سبب بسیاری ریشه‌ها و پستی‌ها است.

اسلام نیز بر تربیت در دوران کودکی تأکید فراوان داشته، آن را از جمله وظایف والدین و در شمار حقوق فرزندان می‌داند. نخستین و مهم‌ترین دلیل اهمیت تربیت در دوران کودکی این است که قلب کودک که باید «عرش الرحمان» شود در این دوران خالی است و هنوز به سیاهی و پلیدی گناهان نیالوده است. منظور از این تشبیه خالی بودن مطلق نیست، چراکه نقش وراثت و عوامل پیشینی از نظر اسلام قابل چشم‌پوشی نیست و می‌تواند در تربیت کودک مؤثر باشد. دومین دلیل این است که در دوران کودکی هنوز ذهن کودک

با آموزش‌های بی‌فایده و مسائل معیشتی و دنیوی همچون خانواده و فرزندان و جمع مال مشغول نشده است. با نگاهی اجمالی به آیات و روایات که در مورد فرزند وارد شده می‌توان به نگرش و جایگاه فرزندان در اندیشه اسلامی دست یافت. این نگرش نقش بسزایی در تربیت فرزند دارد در آیین اسلام آیات و روایات متعددی در معرفی فرزند وجود دارد که از مجموع آن‌ها چنین برداشت می‌شود که فرزندان نعمت‌های الهی نزد والدین‌اند و چون سایر نعمت‌های الهی هم می‌توان با استفاده صحیح از آن‌ها در مسیر تکامل و هدایت خود و آن‌ها از ایشان بهره جست و هم می‌توان با عدم استفاده صحیح از آن‌ها خود و آن‌ها را به خاک مذلت نشاند. والدین باید سرمشق امید، اطمینان، صبر، تحمل، پشتکار و ایمان و تقوا باشند. که بذر این خصایل پسندیده را در نهاد فرزندان خود بکارند.

فرزند

پی بردن به ارزش و اهمیت هر چیزی مستلزم شناخت حقیقت آن می‌باشد؛ زیرا اگر انسان به ارزش واقعی چیزی پی نبرد برای حفظ و نگهداری آن اهتمام نمی‌ورزد. بدون تردید، بسیاری از پدران و مادران آن‌گونه که باید فرزندان خود را نشناخته، به امر پرورش و تربیت آن‌ها همت نمی‌گمارند.

قرآن کریم در برخی آیات از فرزندان با عنوان‌هایی همچون: نور چشم (فرقان: ۷۴)؛ زینت بخش زندگی (کهف: ۴۶) و وسیله آزمایش بشر (انفال: ۲۸ و تغابن: ۱۵) یاد کرده است.

پیامبر اکرم ﷺ نیز تعابیر بسیار زیبایی درباره فرزند بیان کرده‌اند. این تعابیر گویای این هستند که فرزند از منزلت و جایگاه بالایی برخوردار است که اگر والدین این حقیقت را دریابند، با آگاهی بیشتر در تربیت و آموزش فرزندان، این میوه‌های زندگی، اهتمام می‌ورزند. پیامبر ﷺ

فرزند را گلی از گل‌های بهشت «الولد الصالح ريحانة من ريحان الجنة» (طبرسی، ۱۴۰۸:

۲۱۸۸ و محدث‌نوری، ۱۴۰۹: ۱۱۳ و متقی‌هندی، ۱۴۰۹: ۲۷۳) جگرگوشه مؤمن و موجب

شفاعت و آموزش آن‌ها می‌داند: الولد كبد المؤمن إن مات صار شفيعا و إن مات بعده

يستغفر الله له فيغفر له. (محدث‌نوری، ۱۴۰۹: ۱۱۲) آن‌حضرت در جای دیگر مهر ورزیدن به

فرزندان را موجب دستیابی به درجات بهشت معرفی می‌کند و می‌فرماید: «قبِلوا اولادكم فانّ

لكم بكل قُبلة درجة في الجنة و ما بين كل درجتين خمس مائة عام» (طبرسی، ۱۴۰۸:

۲۲۰) فرزندان خود را ببوسید؛ زیرا برای هر بوسه‌ای که به فرزندان می‌زنید، یک درجه در بهشت خواهید داشت که فاصله هر درجه تا درجه دیگر به اندازه پانصد سال راه است.

ابن عمر از پیامبر اکرم ﷺ نقل می‌کند: «من سقى ولده شربة ماء في صغره سقاه الله

سبعين شربة من ماء الكوثر يوم القيامة» (متقی‌هندی، ۱۴۰۹: ۴۴۳) هر کس به فرزند

خردسال خود جرعه‌ای آب بنوشاند، خداوند به پاداش آن در روز قیامت هفتاد جرعه از آب کوثر

به او می‌نوشاند. در جایی دیگر، پیامبر ﷺ فرمود: «نظر الوالد الى ولده حبا له عبادة»

(محدث‌نوری، ۱۴۰۹: ۱۷۰) نگاه کردن پدر و مادر به فرزند از روی مهر و محبت، عبادت است.

مهم‌ترین اصول تربیت کودک در سیره و گفتار پیامبر اکرم ﷺ

۱. ارتباط سالم در تربیت

یکی از نیازهای اساسی والدین و مربیان در امر تربیت و پرورش اخلاقی کودکان، برقراری ارتباط سالم با آنهاست.

ارتباط صحیح بین پدر و مادر و روابط سالم آنان با کودکان، اولین و مهم‌ترین زمینه رشد و پرورش اخلاقی نونهالان است.

باید در محیط خانه و خانواده مهر و محبت و عاطفه و دوستی حاکم باشد، و هیچ‌گونه اثری از نفرت و کینه و عداوت در آن نباشد و افراد خانواده همدیگر را دوست داشته باشند و محبتشان را ابراز و اظهار کنند؛ به ویژه پدر و مادر باید محبت، ثبات و آرامش را در داخل خانه گسترش دهند.

از پیامبر اکرم ﷺ چنین روایت شده: «لَيْتَأَسَّ صَغِيرُكُمْ بِكَبِيرِكُمْ، وَلِيَرَوْفَ كَبِيرُكُمْ بِصَغِيرِكُمْ...» (مجلسی، ج ۷۴، ۱۶۸، ح ۳۵). کوچک‌ترهای شما باید از بزرگانان پیروی نمایند و بزرگ‌ترهای شما باید به کوچک‌ترها مهر و محبت کنند.

پدر نباید در کانون خانواده بزرگی نماید، بلکه باید با افراد خانواده متواضع و دوست و مهربان باشد.

رسول خدا ﷺ فرمود: «خَيْرُ الرِّجَالِ مَنْ أُمِّي الْأَذِين لَا يَتَطَاوَلُونَ عَلَى أَهْلِهِمْ وَيَحْنُونَ وَلَا يَظْلِمُونَهُمْ...» (طبرسی، ۱۴۰۸: ج ۱، ۴۶۸).

ارتباط عاطفی با فرزند موجب می‌شود که وی با والدین خویش صمیمی باشد، به آنان اعتماد کند و آنان را پناهگاه خویش در بحران‌های زندگی بداند.

۲. توجه به روحیات کودکان

پیامبر ﷺ با توجه به تفاوت‌های فردی دختران و پسران نسبت به فرزندان دختر، حس محبت و دلسوزی بیشتری نسبت به پسران داشتند. ایشان دختران را دلسوز و مددکار و با

برکت و اهل نظافت و پاکیزگی معرفی کرده» (طبرسی، ۱۴۰۸: ۲۱۹ و محدث‌نوری، ۱۴۰۹: ج ۱۵، ۱۱۶) فرمودند: «هر کس دختری داشته باشد خداوند آن دختر را پوششی برایش از دوزخ قرار می‌دهد و هر کس دو دختر داشته باشد به خاطر آنان وارد بهشت می‌شود و هر کس سه دختر داشته باشد یا مانند آن خواهر داشته باشد جهاد و صدقه [استحبایی] از او برداشته می‌شود.» (طبرسی، ۱۴۰۸: ۲۱۹ و محدث‌نوری، ۱۴۰۹: ج ۱۵، ۱۱۶).

ایشان به پدران توصیه می‌کردند که در دادن اشیاء خریداری شده به فرزندان، دختران را از پسران مقدم بدانند و می‌فرمودند: «هر کس وارد بازار شود و چیزی بخرد و آن را برای خانواده‌اش ببرد مانند کسی است که صدقه‌ای را برای گروهی نیازمند می‌برد و باید پیش از پسران از دختران آغاز کند؛ چراکه هر کس دختری را شاد کند گویا برده‌ای از فرزندان اسماعیل (ع) را آزاد کرده است و هر کس چشم پسری را روشن کند گویا از ترس خداوند گریسته است و هر کس از ترس خداوند بگرید خداوند او را وارد بهشت‌های پر نعمت می‌سازد.» (طبرسی، ۱۴۰۸: ۲۲۱ و حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۱، ۵۱۴).

۳. وفای به عهد

وفای به عهد نیز از جمله اموری بود که رسول خدا ﷺ بر آن پیوسته تأکید می‌ورزیدند، بخصوص عهدی که والدین با فرزندشان بسته‌اند. عبدالله بن عامر نقل کرده که «پیامبر ﷺ به خانه ما آمد و من درحالی که کودکی خردسال بودم رفتم تا بازی کنم. مادرم به من گفت: عبدالله بیا چیزی به تو بدهم. پیامبر ﷺ فرمود: چه می‌خواهی به او بدهی؟ گفت: می‌خواهم به او خرما بدهم. پیامبر ﷺ فرمود: آگاه باش که اگر چنین نکنی برای تو دروغی نوشته می‌شود.» (بیهقی، ج ۱۰، ۱۹۸ و سیوطی، ج ۳، ۲۹۱).

۴. عدالت بین فرزندان

از جمله تأکیدات رسول خدا ﷺ به والدین رعایت عدالت میان فرزندان بخصوص در زمان دادن هدایاست. عدالت‌ورزی نسبت به فرزندان می‌تواند آثار تربیتی بسیار مهمی

را به همراه داشته باشد. نقل است که روزی پیامبر ﷺ با یارانش سخن می گفت کودکی وارد شد و در گوشه ای از مسجد نزد پدرش رفت پدر دستی بر سر کودک کشید و وی را بر زانوی راست خود نشاند اندکی بعد، دختر او آمد و رفت تا این که به پدر رسید؛ آن مرد بر سر او نیز دست کشید؛ اما وی را روی زمین نشانید. پیامبر ﷺ که شاهد این ماجرا بود او را خطاب قرار داده فرمودند: «چرا او را بر زانوی دیگر نشانیدی؟» آن مرد دختر خود را نیز بر زانوی دیگر نشاند آن گاه رسول خدا ﷺ فرمودند: «هم اکنون عدالت ورزیدی.» (ری شهری، ۱۳۸۶: ج ۷، ۳۰۸).

۵. عدم خشونت در تربیت کودک

پیامبر خدا ﷺ مسلمانان را از خشونت در تربیت کودکان، بر حذر داشته، آن را نهی می فرمودند. در سیره آن بزرگوار ﷺ نیز آمده که هیچ گاه کسی را با دست خویش نزد مگر آن هنگام که در حال جهاد در راه خدا بود. (ترمذی، بی تا: ۱۹۷).

ابن حنبل نیز با سلسله سندش از عمری ابورافع بن عمرو غفاری روایت کرده که می گفت: «من کودک بودم که به درخت خرماي انصار سنگ می پراندم، پیامبر ﷺ که آمد به ایشان گفتند: در این جا کودکی هست که به درخت خرماي ما سنگ می زند پس مرا نزد پیامبر ﷺ بردند؛ ایشان به من فرمودند: ای پسر چرا به درخت خرما سنگ می اندازی؟ گفتم: سنگ می زنم تا از آن بخورم فرمود: به درخت سنگ نینداز و هر چه پایین آن ریخت بخور، سپس دست بر سر من کشید و دعا کرد ...» (ابن حنبل؛ مسند، ۳۱ و بیهقی؛ ج ۱۰، ۲).

۶. توجه به بازی و سرگرمی کودکان

بازی نقش اساسی در رشد و تعالی شخصیتی کودک دارد. رسول خدا ﷺ به بازی کودکان اهمیت می دادند و در بازی های آن ها شرکت می کردند. (متقی هندی، ۱۴۰۹: ج ۷، ۱۴۰). پیامبر اکرم ﷺ علاوه بر بازی کودکان به مهارت آموزی فرزندان تأکید می کردند و می فرمودند: «به پسران تن شنای و تیراندازی و به دختران تن ریسندگی بیاموزید.»

۷. آموزش و تعلیم فرائض دینی به کودکان

از نظر اسلام تربیت دینی کودکان اهمیت خاصی در نظام آموزشی دارد. بی‌توجهی والدین نسبت به فرائض عبادی در تمایلات معنوی فرزندان نقش بسزایی دارند. به همین علت پیامبر اسلام ﷺ به آن سفارش فرمودند. ایشان ﷺ می‌فرمودند: «هرگاه کودکان زبان باز کردند کلمه لا اله الا الله را به آنان بیاموزید و هرگاه دندان آن‌ها افتاد آنان را به نماز امر کنید.» (متقی‌هندی، ۱۴۰۹: ج ۱۶، ۴۴۰) وقتی از ایشان پرسیده شد کودک چه هنگام باید نماز بخواند؟ فرمودند: «هرگاه دست راستش را از دست چپش شناخت او را به نماز وا دارید.» (همان)

۸. تربیت جنسی

عریزه جنسی یکی از غرایز مهم و قوی در وجود انسان هست که باید به درستی کنترل شود؛ و آگاهی‌های لازم در مورد آن به موقع به کودکان آموزش داده شود. عریزه جنسی کودک از سن شش یا هفت سالگی شروع به بیدار شدن می‌کند از این جهت برای تربیت جنسی راهکارهایی توسط اسلام ارائه می‌شود.

الف. مخفی بودن روابط زناشویی والدین

یکی از راهکارهای که اسلام برای سلامت جنسی کودکان ارائه می‌دهد پنهان بودن روابط زناشویی هست. به همین دلیل هست که در اسلام تأکید شده است که کودکان برای ورود به خلوت والدین اجازه بگیرند و یا از زوجین خواسته شده که در اتاقی که کودک خوابیده هست. عمل زناشویی صورت نگیرد. پیامبر ﷺ فرمودند: «سوگند به کسی که جانم به دست اوست اگر کسی با همسرش درآمیزد و در اتاق کودکی بیدار باشد که آنان را ببیند و سخن گفتن و صدای نفس آنان را بشنود هرگز رستگار نمی‌شود؛ اگر پسر باشد مردی زناکار و اگر دختر باشد زنی زناکار می‌گردد.» (کلینی، بی‌تا: ج ۵، ۵۰۰).

ب. پوشاندن عورت کودکان

پوشاندن عورت کودکان و ممانعت از دیدن عورت دیگران باعث عفت جنسی کودکان می‌شود. اگر در جامعه‌ای قبح این کار از بین برود موجب بی‌مبالاتی و هرزگی می‌شود پیامبر - اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: «برای پدر و مادر روا نیست که به شرمگاه فرزند نگاه کنند و برای فرزند روا نیست که به شرمگاه پدر و مادر نگاه کنند.» (همان، ۵۰۲).

ج. نبوسیدن کودک توسط نامحرم

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «دختر چون شش ساله شد. او را نبوسید و پسر نیز چون از هفت سالگی گذشت زن او را نبوسد.» (صندوق، ج ۳، ۴۴۷) تأثیر نامحسوس بوسیده شدن کودک توسط نامحرم در آینده و از بین رفتن قبح آن در روابط نامحرم از دلایل این نهی می‌شود ذکر کرد.

د. جدا سازی بستر کودکان

جدا سازی بستر کودکان یکی از دیگر از توصیه‌ای اسلام هست. زیرا اگر این گونه نشود ممکن است کودک شاهد روابط والدین باشد و این باعث بلوغ زودرس می‌شود. پیامبر می - فرمودند: «هرگاه کودکانتان به هفت سالگی رسیدند بسترهایشان را جدا کنید.» (متقی هندی، ۱۴۰۹: ج ۱۶، ۴۴۱).

نتیجه

با توجه به مطالب ارائه شده چنین نتیجه می‌شود که خانواده اولین مدرسه کودک هست و، والدین مهم‌ترین و مؤثرترین معلمان او هستند، که سرنوشت کودک به رفتار و کردار دینی والدین وابسته هست و این والدین هست که سرنوشت دینی و ایمانی او را رقم می‌زند و اگر والدین پایبند به مسایل دینی باشند فرزندان دیندار و متعهد تحویل جامعه می‌دهند.

منابع

- قرآن کریم
- طبرسی، فضل بن حسن؛ مکارم الاخلاق؛ بیروت: دالحوراء، ۱۴۰۸ق.
- محدث نوری؛ مستدرک الوسائل؛ بیروت، مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۰۹ق.
- الممتقی الهندی، حسام الدین؛ کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۰۹ق.
- ترمذی، ابو عیسی؛ الشمائل المحمدیه؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، بی تا.
- ابن حنبل؛ مسند، بیروت، دار صادر، ج ۵، و
- بیهقی؛ السنن الکبری، دار الفکر، ج ۱۰،
- ری شهری، محمد؛ حکمت نامه پیامبر اعظم ﷺ، قم، دار الحدیث، ۱۳۸۶ش، چاپ اول، ج ۷،
- امالی صدوق، دار الفکر،
- حر عاملی، محمد باقر؛ وسائل الشیعه، تحقیق عبدالرحیم ربانی شیرازی، بیروت، دار التراث العربی، بی تا.
- نهج الفصاحه، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، دنیای دانش، چاپ چهارم، ۱۳۸۲ش.